شارەزوور لە بازنەی دوو چەرخ دا

غفور میرزا کریم

لە بەرەبەیانی مێژووەوە زۆرانبازیو مل ملانێ بۆ زاڵ بوون و سەرکەوتن لە نێوان بەرەی کۆمەڵی کۆچەرو نیشتەجێدا هەبووە بە واتایەکی تر لەسەر سوورانەوەی پێچکەی ناکۆکیو دووبەرەکی ئەم دوو کۆمەڵە مرۆڤە، هەمیشە ڕەوڕەوەی مێژووی مرۆڤایەتی بەرەو هەورازی پێشکەوتن و سەرکەوتن چووەو لە قۆناغ و پلەیەکی دواکەوتووی نزمەوە هەوارگەی بۆ پلەیەکی نوێی پێشکەوتوی بەرز بردووەو ئاوات و ئامانجیانی پێکاوەو هێناوەتەدی.

زانایانی چەرخی ئەمڕۆ ڕقەبەرایەتیو بەیەك هەڵ شاخان و دواتر کوشتنی (هـابیـل)ی شوان بە دەستی قابیلی برای وەرزێری لە خانەو چوارچێوەی دووبەرەکیو مل ملانێی نێوان کۆمەڵی مرۆڤی کۆچەرو نیشتەجێدا دادەنێن و لێکی دەدەنەوە کە لەئەنجام دا مرۆڤی نیشتەجێ، واتە قابیل بەسەر مرۆڤی کۆچەردا واتە هابیل زاڵ دەبێ کە بە هۆیەوە کاروانی مرۆڤایەتی دەچێتە قۆناغ و پلەیەکی پێش کەوتووتر و بەرزترەوە. سروشتی تایبەتمەندی کوردستان و ویستی ڕۆژگارو خواستی کۆمەڵایەتی هەر لە مێژەوە کۆمەڵگەی کوردی بە دوو بەش؛ بە کۆمەڵە مرۆڤێکی نیشتەجێ لە شارو دێهات دا و کۆمەڵێکی تر بە کۆچەر ـ بە هاتوچۆکەر لە گەرمیان و کوێستان دا، دابەش کردوە کە بێ‌گومان لە هاوبەشی ئابووری هەردوو بەشەکە بنچینەی سەرخان و بن خانی کۆمەڵگەی کوردی دامەزراوە بە بازووی هەردوولا ڕەوڕەوەی مێژوو بۆ بەرەو پێشەوەو سەرکەوتن چووە.

بە ڕاستی زانین و باسێکی ئەوتۆمان دەربارەی مێژووی کۆچەری لە کوردستان دا بە تایبەتی لە ڕۆژانی دێرین دا ـ لەبەر دەست دا نی‌یە بەڵام ئەوەی دیارە لامان کە کۆمەڵگەی کوردیش بە وێنەی کۆمەڵگەکانی تری مرۆڤایەتی... ماوەیەکی تایبەتی مێژوویی ژیانی لەم قۆناغ و پلەیەدا بردۆتە سەر تا دواتر پێویستی ڕۆژگارو خواستی کۆمەڵایەتی و مێژوویی بەشی لە کۆمەڵی بەرەو کشتوکاڵ و وەرزێرو نیشتەجێ‌یەتی وشارستانیەت لە شارو دێهاتەکان بردووە

هەروەکو لەبەردەم شەپۆلی هەڵ چووی کاروانی نیشتەجێ‌یی و شارستانی‌یەتی‌دا دیاردەی کۆچەری بەرەو کزیو لاوازی بەڵکو لەناوچوون چووە. بۆیە بۆمان هەیە کە بڵێین کە ئەمڕۆ مەگەر شوێنەواری ئەم ژیانی کۆچەری‌یە هەر لە گەنجینەی کەلەپووری نەتەوایەتیمان دا مابێتەوە وە لە دڵ و دەروونی کۆمەڵانی خەلکی‌دا بژێنەوە بێنە بەرچاوو گوێ. بەهاتنی دەوڵەتی عوسمانی بۆ سەر دەزگا ی دەستەلاتداریو دامەزراندنی شەڕو ئاودانی هێرش بۆ سەر دەوڵـەتی صفوی و زاڵ بوون و سەرکـەوتن بەسـەریـان دا لە شەڕی چالدیرانی بەناوبانگ دا سالی ١٥١٤دا دواتر داگیر کردنی عێراق لە سالی ١٥٣٥دا ئەم قەومـاوانـە بارودۆخیکی گونجـاو و هەل و مەرجێکی تایبـەتی بۆ سەرهـەڵ دان و دامـەزرانـدنی میرنشینـەکـانی کورد ڕەخسـان و پەیداکرد کە دواتریش لە ژێر سایەی دەستەلاتی سوڵتان مورادی چوارەم دا دەرگاو ڕێگەو بانێکی پان و بەرینی بۆ بووژانـدنـەوەو گەشـەکـردنیو بەهێزبوونی هۆزو خێڵە کوردەکـان کردەوەو تەخت کرد بە تایبـەتی عەشیـرەتی جافی گەیاندە لوتکەی بەرزیو دەستـەلاتـداری. عەشیـرەتی جاف لە زەمـانی حمـە پاشـاو محمود پاشادا لە تافی دوو بەهاری هێزو دەستەلات و هەرەتی جۆش و خرۆشیو جەو لانی گەرمیـان و کوێستـانی‌دا ژیـانی کۆچـەری‌یان دەبردەسەر عەشیرەت لەم بوارە مێژوویی‌یەدا بۆ ماوەی ١٣٠ میـل زیـاتـر باڵی دەستـەلاتداری بەسەر خاك و زەوی‌یەکی زۆری ناوچـەی گەرمیـان و کوێستـان دا درێژکـردبـوو وە دانیـشتـوانیشی لە ئاستی زەبـرو زەنگیـان دا مل کەچ ڕاوەستـابـوون، کوردواتانی: فەرمانیان ڕەت کردنەوەی نەبوو!!!

هەر لە قەڵای شیروانەوە بە ناوجەرگەی شارەزووردا تا دەگاتە بانەو سنەو کوێستانی نەکەڕۆزو بەرانان و کوێستانی شارەکانی‌تری کوردستانی ئەو دیو، جێگـای لەوەڕگـاو مەیـدانی هاتچـوی شۆرە سوارانیو گابـارو هەوارگەی بارو بنەی ئەم عەشیرەتە بوو، بەم چەشنە سالی دووکەرەت تو بڵێ سال دوانزە مانـگ هەژدە هەزار خێزانی ڕەشمـاڵ نشین بە هەمـوو ماڵ و ماڵاتیـانـەوە کە بریتی‌بـوون لە ٣٠ تیـرە، کە هەر تیـرەیـەك لەژێـر سەرکـردایـەتیی سەرۆکی تایبەتی خۆی‌دا و هەمووشی بە کۆمەڵ لەژێر فەرماندەی سەرۆکی گشتی‌دا بە وێنـەی لەشکرێکی گەورەی تازەکـووره، لە جەولان دا بوون. کوردواتـەنی (خلە باری ئەکردو بلە کەیری ئەکرد)

ئیتر ئەم دەستـەلاتداری‌یەو پەیوەندی‌یە توندو تۆڵەو بەرژەوەندی هاوکۆیی، ئامـانـج و ئاواتی هاوبـەشی ڕێکـوپێکی ناوخـۆی هۆزو گوێ شل کردنی کەسانی هۆزو ڕێزگرتنی بێ‌وێنەیانە بۆ سەرکردەکانیان، ئەم خاڵانە بە گشتی هێزو توانایەکی بێ‌سنووری دابوو بە هۆز. کە لە ئەنجام دا کاری کردە سەر هەژانـدنی دڵ و دەروونی سەرکـردەکـانیو بیـرو بۆچـوونیـانی لە بازنـەی بەرژەوەندی گشتی هۆزەوە گەیاندە بیرکردنەوە لە مافی چارەنوسی دوا ڕۆژی کورد. بۆیە پیرەمێرد بەرامبەر ئەو تەقەلاو کۆششەی کە محمود پاشا لە پێناوی یەك گرتنی هۆزو خێڵەکان و بەشەکانی تری کوردا دەی‌نواند... بە وێنەی

ئەو تەقەلایەی دادەنا کە کاتی خۆی (بیسمارکی ئەڵمانی) بۆ یەك گرتنی بەشەکانی ئەڵمانیاو مافی چارەنوسی دوا ڕۆژی گەلی ئەڵمانیا دەی‌دا کە دواتر محمود پاشای بە بیسمارکی کورد لە قەڵەم دەداو ناو دەبرد.

هەروەها هێزو دەستەڵاتی عەشیرەت لەم بوارە مێژوویی‌یەدا گەیشتبووە ڕادەیەك کە لە ئاستی‌دا هەر دوو دەوڵەتی عوسمانی‌و ئێرانی دەلەرزان، هەریەکەیان خواخوایان بوو کە هێزی عەشیرەت بە لای بەرژەوەندی خۆیان دا رابکێشێ، وە ئەگەر پێشی نەکرا بۆ دوژمنایەتی بەرامبەر دەوڵەتەکەی‌تر ڕاپێچی بکات هیچ نەبێ بە دۆستی‌و لایەنگیری خۆی بی‌هێڵێتەوە، دیارە شێخ ڕەزای تاڵەبانی لەم بابەتەوە نیشانەی باش پێکاوەو بە دروستی هێزی عەشیرەتی هەڵ سەنگاندوە، بۆیە دەڵێت:

خزمینە مەدەن پەنجە لەگەڵ عەشرەتی جافا

مێروله نەچێ چاکە بە گژ قوڵلەیی قافا

شارەزوری دێرین کە لە مێژەوە ناوبانگی بە کانگای خێرو بێرو گەنجینەی سامان و چاوگەی شارستانی دەرچووە ئەمرۆ لەم بازنە مێژوویەدا بەدبەختی ڕۆژگارو میردەزمەی کاوڵ کەر یەخەو سەرشانی گرتبوو. دانیشتوانی بە شنەی شەماڵی ڕابووردووی شکۆمەندی‌یەوە. دڵ و مێشکی خۆیان فێنك دەکردەوە. وە بەسەر گوزەشتەی ژیانی پرشنگداری باو باپیریان دڵ و دەروونیان ژاخاو دەدایەوە. چەرخی چەپ گەردو شمڵی شەڕو هەرای بی‌ئامان دەرگای شارستانیەت و ئاوەدانی لە گرێژنە بردبوو. تووی وێرانی‌و دواکەوتنی تێ‌دا شەتل کردبوو. . . ئەمرۆ وەکو لەوەرگایەك بۆ عەشیرەتی جاف دێتە پێش چاو لە وەرزی بەهاردا گژوگیای چروپری بە قەد باڵای زەلامێك بەرز دەبووەوە کە سوار، یا کەروبار تێی‌دا نقوم دەبوو لەو دەشتە پان و بەرینەدا نە پەڵە دارێك بۆ جوانی‌و دڵگیری نەسێبەرێك بۆ حەوانەوەی ڕێبوارێك نەباخ و گوڵزاری بۆ چاولەوەرانێك و دڵ کەیلەکێ نەئەدی‌ی. ناسازی ئاووهەوا لەرزو تاو مارو مێرو و مێشولە سەرتاپا ژیانی ئەو خەڵکەی تەنگ و تاڵ کردبوو، وە لە د اوی ئەندێشەی دەردو بەڵاو نەخۆشی‌و ورگ ئاوسی‌دا دەیان ئاڵاندو دەتلانەوە. لە گوێی (سیروان) و(زەڵم)و لە کەنار (تانجەرۆ) خەڵکی چەند پەڵە چەڵتوکیکیان دادەچاند کە ئەویش ڕەوە بەراز بە چەشنێ لوتیان تێ‌دەژنی کە نە بە ڕاوکردنێ، یا بە کوشتنی لەوەزەنیان ڕزگاریان نەدەبوو، زیانیان گەیشتبووە ڕادەیەك تەنانەت لەم دوایی‌یەدا نوێنەرانی ئەنجومەنی نیابەت بۆ قەلاچوو لەناوبردنیان داوایان لە دەزگای میری دەکرد.

لە پاڵ داچاندنی چەڵتوك دا وەرزێرەکان لە بەراوەکان دا گالیشیان دەچاند ئەم گاڵەی کە زیاتر بۆ ئالیکی ئاژەڵ بەکاردەهێنرا، بەڵام دانیشتوان (شارزور و شلێرو ئاوخوان) لە ڕەشەساڵانی گرانی قاتوقری‌دا بە نان، یا بە حەپلە لەگەڵ خواردن دا دەیان خوارد. لە بەهاردا کاتێ عەشیرەت بەرەو شارەزور دەجما، هەر بەش و پەل و لقێك بە وێنەی لەشکرێکی ڕێکخراوی هاوچەرخ ئەرکی تایبەتی‌یان لەناو کاروان دا بەجێ دەهێنا بۆ وێنە ژنە جاف بێجگە لە ڕستن و چنینی، کەلوپەل لە کاتی ڕستان و هەوار خستن و حەوانەوەدا. . .

گای بار دەکردو لێی دەخوری، کۆڵ بە کۆڵەوە، منداڵ بە بەرەوە، بە دوای کەرو بارەوە دەڕۆیشت هەر کە دەگەیشتە هەوار دەستوبرد پەلاماری مێکوتی‌دەدا دەستی بە داکوتاندنی سنگی چیغ و ڕەشماڵ دەکردو لە کاتی کۆچیش دا ئەگەر لەسەر منداڵ بوون بوایە لەبن دەوەنێك دا خۆی دەشاردەوە منالی کۆرپەی گۆش دەکرد، تا دەگەیشتنە هەوار، سەرەڕای ئەمەش مانگا دۆشین و ماست و پەنیرو کاری تری هەمووی بە ڕێك وپێکی دەبرد بەڕێوە.

باش ترین بە‌ ‌ ‌ ‌ ‌ ڕوون کردنەوەی ڕۆژانی دوو بەهاری پایەی بەرزی دەستەڵاتداری‌و گەورەیی عەشیرەتی جاف و بارودۆخی ئەو سەردەمەی ناوچەی شارە زوور دواتر ڕۆژانی خەزانی نزم بۆ نەوەی ئەم پایەی دەستەڵاتداری‌و کزو لاوازی دەوریان هەروەها ئاواکردنەوەی ناوچەی شارەزوور بە نیشتە جی‌بوونی هۆزو ناشتنی نەونەمامی شارستانی تێی‌دا ئەم پەخشانەی خوارەوەی پیرەمێردە کە لە ڕۆژنامەی ژیان ژمارەی ٤٤٤ ساڵی ١٩٣٥ بە ناوی «اجتماعیات» بڵاوی کردۆتەوە کەوا ئێمەش بە نووسینی ئەمرۆ دەی‌خەینە پێش چاوی خوێندەواران.

ئیچتماعیات

ژیانی کۆچەری «حەیاتی بەداوەت»

لەناو چەوانم نووسرابوو کە جیهان دیدەبم، هەموو شتێك ببینم لە ساڵی ٣٠٣ی ڕۆمی‌دا لە هەڵەبجە بووم ئەو کارەی پێم سپێرا بوو لەوانە بوو لای هەموو بەگزادە قەدری بگیرێ چونکە سەرکاری سولتان عبدالحمید بووم خۆشم بە تایبەت سەروساختم لەگەڵ هەموویان دا هەبوو نەخوازەڵا کەمی لە شیعرم دەزانی‌و ئەو سەردەمە شیعرو شاعیری و صوحبەتی خۆش و خۆش گوزەرانی لەناو بەگزادەدا پەسەندو باو بوو. هەر لە (شیروانەوە) هەتا گەلگە گوزەرگەی کۆچی ئاوداران و شیرین روخساران بوو. بەهاران خێڵ و ژووری (ئێلی مورادی) کە ماڵەگەورە لە دوێی (ڕەسم) هەڵی‌دەداو ماڵە بەگزادە بە دەوری‌دا وەك یازدە ئەستێرەی دەورەی مانگ یازدە خەیمەو بارەگای نەوەی کەیخسرەوی دەڕازانەوە. وە لە هەموو توترکیکەوە ڕوویان تێ‌دەکرد. بەیانیان گزنگی ڕۆژ دەی‌دا لە سەرو پۆپلەو خشڵ و میخەك بەندی پەری ڕوویان لەویوە دەکەوتە سەر لێفەی خاراو قنەوزە شەبەندە بەرۆژ و خامەك ئەتڵەسی گوڵ سورمەیی میوانان و لەناو گوڵ و گوڵستان و سەوزەگیاو ئاوی ڕەوانەدا بینەر خۆی لە خەودا دەدی.

کە هەوار دەگوێزرایەوەو کۆچ دەکرا ئەم تیپە سوارە بە ماینی نەجدی‌وە رخت و شەقەبەندەوە دوای ئەوان پۆلی پەریان بەو ئاڵۆ واڵای شیرین کارەوە بەسواری (ئاخ ئەو وەختە فوتۆگراف باونەبوو) دەکەوتنە ئەو دەشتەی وێنەی بەهەشتە!!!

ئەم وێنەیە لە دەماخی من دا نەخشی بەستبوو تا لە ساڵی ٣٢٠ ڕۆمی‌دا لە ئەستەمبوڵ لە مەجلیسێك دا پێنج ساڵ لەگەڵ (زەکی مغامزدا) پێکەوە

بووین. مغامز دەرسی تورکن و عەرەبی بە (پیەرلوتی piyerlowty ئەدیبی ناودار وە قیمـەتـداری دوایی شاعیـری فەرەنسـە دەگـوت بە زۆر منیشی ئالاندە ئامـوشـوی لای پیـەرلـوتی وە گوایا منیش فارسیم دەزانیو پراتیکی فارسیمان دەکـرد، ڕۆژی ئەم گوزەرانی ئیـلاتی ئیمـەیـەم بۆ گێـرایەوە تێفکریم بۆ ئەم گوزەرانی کۆچەرییە لە من بە پەرۆش ترە، وەختێ کە بە (جیهان گەردی) چوەتە اصفهان و لە ڕێ تووشی ئیلات هاتووە سەربەستیو ئازادییەکی کە لە گوزەرانی کۆچـەریدا دیـویـە لەلای گەلێ لە مەدەنیەت ـ شارستانی ـ خۆشتر بووەو سیاحەت نامەیەکی نوسیوە شاهـ ئەسەرە. ئەوساش دڵم نەهات خەیالی سەبێبی خوم و ئینتباعاتی دەماخی پیەرلوتی بە درۆ بخەمەوە بەڵام کە ئێستـا پیـری ژیـری کردووم و ئەو شکـۆەو دەبـدەبەو دەست ڕەسی ئیلاتیە وەرگەڕاوەتەوە سەر نوشست و دەست بەستەیی ڕێی بەندەریەوە، وە لە باتی ئەو شیرین سوارە بە لەنجەو لارانە ژنە کورد دەبینم بە کلاشەوە وە بێشکە بە کۆڵەوە جالوکیکی لە مانگایەك بارکردو وە لەرز دەیچوقێنیو حەیوا ئاتیشیان کە جاران چل یەك بوو وە ئێستا پارەی بزنانەکەی دەرنایەنێ. زۆر ئارەزوو دەکەم کە وەکو لەمەوپێش نووسیومە «ئەگەر ئیل نیشتمەنی بێ» ئەم برادەرانەم لەو کێشمـەکێشـەو دەردی مەعیشـەتـە ڕزگار بن، وە شارەزوور ئاوابکەنەوە وە درەختی لێ بنێژن و تیایا دانیشن ئینجا خۆیان دەبن بە مرۆڤیکی پێش کەوتوو و ولاتیش دەبێ بە ولات)...

لە ئەنجامی سەرهەڵ دان و پەیدابونی بەرەی کۆچەریو نیشتەجێییدا لە کۆمـەڵگـەی کوردیدا ڕق و قینـە بەرایـەتی دواتر مل ملانێو زۆرانبارێەنی بۆ زاڵ بوون و سەرکەوتن لە نێوانیان دا بەرپابور هاتە کایەی ژیانەوە.

ئیتر تا سنووری دەلاقەو کەلەبەری بەرژەوەندی نێوان ئەم دوو بەرە کۆمەڵ قووڵترو گەورەترو بەرفراوان تر بوایە بێ گومان دوو بەرەکیو زۆرانبازی نێوانیان شێـوەی تیـژتـرو ڕەبـرو ڕەنگ ترو خەستر بەخووە دەگرت و دەهاتە پێش چاو. درێـژخـایـەنی مێـژوویی ئەم دوو بەرەکیـەو بە یەك دا هاتنی نێوان کۆچەریو نیشتـەجێیی دا لە کۆمـەڵگـەی کوردی بارو دەوخێکی گونجـاوی بۆ گۆڕینی هەردو وشەکە ڕەخساند کە لە ئەنجام دا ناوی کوردو گۆران لە جێگەیان دا چەسپاو بوو بە باوو کە ئەمرو لە مێژووی کوردا، ئەم دوو بەشە کۆمەڵە جیاواز لە هەموو مەیدانێکی کۆمەڵایەتیو ئابوری بە ناوی کۆمەڵەی کوردیو گۆرانەوە ناوی دێی... وە لە قاڵـبێـکی مێـژوویی و زانیـاری دا خۆی دەسـوێنێ بێ گومان وێنەی زۆرانبازیو مل ملانێی ئەم دوو کۆمەڵ لە کەلەپوری کوردیدا بە زەقی دەبیرێت، وەکو دەڵێن کوردو گۆران شەڕیانە لەسەر ماڵی موسڵمانان.

هەروەکو لە شیعری کوردیش دا جارجار ناوی کوردو گۆران بە وێنەی دوو بەش لە کۆمەڵ دێ، وەکو لەم پارچە شیعرەی کە بە بۆنەی هاتنەوەی شێخ مەحموودی نەمر لەهندستانەوە گوتراوە، دەردەکەوی:

ڕوو بە قیبلە دەست بە سینە بۆ [کویتین] چاوەڕێ
(کوردو گۆران) هەر دەڵێن یارەبی موحموود بێتەوە

ڕۆژنامەی بانگی کوردستان ساڵی ١٩٢٢ ژمارە (٦)

کاتێ کۆمەڵانی خەڵکی لە گۆران. دەیانبیست کە ئێل بارو بنە ڕێك دەخاو بۆ حەولانی گەرمیـان و کوێستـان خۆ ئامـادە دەکـات ترس و لەرز دای دەگـرتن هەروەکو لەبەردەم شەپۆلی یەك لە دوا یەکی تیپی سوارەیو گاو بار لێشاوی کاروانییا، ئاسۆی ژیانی لێ تاریك دەبوو وە بۆ پاراستنی دەغلودان و مەرەزەو تێگرا شتیاییکانی دنیای بەرفراوانی لێدەهاتەوە یەك و کەسانی ئیێل لە جیاتی ئەوەی بەدەنـگ هاوارو دادو پاڕانـەوەیـان بێ!! ڕەحمی بەزەیی یەکیـان بە ماڵاتیانەوە بێت هەڵ دەشاخانەوە بە ڕوویان دا بە لووت بەرزییەکەوە دەیان قیـژان بەسـەریـان دا دەیـان وت (بـرۆ گاڵت وەگوێزە!!! زور وتنی ناوێ، با گوڵەکەی بۆ خۆتان بێت و ساقەکەی بۆ ئێمە بێ!!) وێنەی ئەم دووبەرەکیو مل ملانێیـەی نێوان کوردو گۆران لە گەنجینـەی شیعـرو پەنـدی پشنیـان و کەلـەپـوری کوردیدا بە زەقی دێتـە بەرچـاو لە پەنـدی پێشینـانی پیـرەمێـردا عەشیرەتی جاف کەلە لوتکەی دەستەڵاتداریدابوو بە تاوانبار بەرامبەر گۆران دادەنرێت. بۆیە بە زیان بەخشی لەم بوارە مێژوویییەدا ناوی دەبات وەکو دەڵێت؛

جاف بۆ زیان و هەمەوەند بۆ شەڕ
شێخ و تەفرەقە، زەنگنە بۆ گەر

[پشدەر جەنگاور، بانەیی ئەصحابە کوژ]. هتد

کڵپەی بڵێسەی شۆڕشی فەرەنسی بۆرجوازی ساڵی ١٧٨٩ ئاگری لە دارو پەردوی سیستەمی دەرەبەگایەتی بوگەنی ڕزیوی مردووی ئاش لە ئاو کەوتەی لە جیهان دا بەردا شەپۆلی پرشنگی بیرو باوەڕی ڕوبسپیرو دانتیو دیدرۆمارا دڵ و دەرونی بەرەی خوێنـدەواری لە پایتـەختی دەوڵـەتی عوسمـانیدا ئەستەمبولی هەژاندو ڕووناك کردەوە. ڕووخاندنی زیندانی باستیل و دانانی جمهـوریـە بانـگە ڕاهێشتی بۆ سەربـەستیو ڕزگـاریو دانانی بە مافی ڕەوای مرۆڤ دا شیـرازەو بنچینـەی ڕژێمی زورداریو کۆمـەڵایـەتی لە دەوڵـەتەکانی ڕۆژهەڵات دا لەرزان و هەڵ تەکان وە دەرگای تێکۆشانی بۆ میللەتانی ژێر دەست خستە سەرپشت، تا چارەنووسی دوارۆژیان دیاریبکەن و شارستانیو پێش کەوتن و ئاوەدانیو زانستی پێك بهێنی. لەژێـر باڵـەپەستوی بیروباوەڕی شۆڕشی فەرەنسـەداو بۆ دابین کردنی پێـویستـەکانی کۆمەڵ و هێنانەدی داواو داخـوازی پێشکـەوتن و شارستـانیو ئاوەدانی شۆڕشی مەشـروتەی ساڵی ١٩٠٨ لەلایەن کۆمەڵی ئیتحادو تەرەقیەوە دژی دەستەلاتداری سوڵتانەکانی دەوڵـەتی عوسمـانی بەرپابوو. بە هاتنی کۆمـەڵی ئیتحـادو تەرەقی بۆ سەر دەرگـای فەرمانـڕەوایی دەوڵـەتی عوسمـانی، دەرگـاو ئاسۆیەکی بەرفراوان بۆ پێش کەوتن و شارستـانیو لەنـاوبـردنی نەبـوونی کوێی ڕێـسوی دواـراوی کۆمـەڵایـەتی کرایـەوە، دەرکـەوت ڕۆشـنبیرانی کوردیش بە وێنەی ڕۆشنبیرانی گەلانی تر.. کەڵکیـان لەم دەرفـەتـە ڕەـرسە هەڵکـەوتـوە وەرگـرت و لەناو جەرگـەی ئـەپـەرلـی ئەم کەف و کوڵی بزوتنـەوەیـەدا جاگی مەردانـەیـان لێ هەڵ کرد، دەستیان بە دانانی کۆڕو کۆمەڵ و یانـە کردنەوە کرد ڕۆژنامەو

گوڤاریان دەرکرد بەبیری تیژی والآبیژیان چارەنوسی دواڕۆژی کوردیان دیاری دەکرد داوای پێشکەوتن و شارستانی‌و ئاوەدانی کاولکەی نیشتمان و لەناوبردنی داماوی دواکەوتن و نەخوێندەواریان دەکرد لە ئەنجامی ئەم کۆششەو ئالوگۆڕینی کۆمەڵایەتی یەدا خێڵ و هۆزە کۆچەری‌یەکانی کوردیش بە تایبەتی ئیلی گەورەی جاف ـ بە کاوەخۆ، دەکەوتنە نیشتەجێ‌بون وە دەسیتان بە کشتوکاڵ کردن کرد بە تایبەتی پاش ئەوەی کە هەندێ لە سەرۆکەکانیان پایەی دەستەڵاتداری‌یان لە دەزگای دەوڵەت دا وەرگرت.

کورد واتانی «گەورە ئاو ئەرێژێ پچووك پێی لێ ئەنێ.»

پاش جەنگی یەکەمی جیهانی «سەفەربەر»وە لە ئەنجامی بەرپابوونی شۆڕشی بیستی عیراقی‌و دواتر بە دروست بوونی حکومەتی عیراقی بارو دۆخێکی گونجاو و هەل و مەرجێکی تایبەتی لە وڵات دا بۆ تێ کۆشانی ڕۆشنبیرانی کورد لە بواری بەرەو پێش چوون بۆ پلەی پێشکەوتن و شارستانی‌و تۆڵەسەندن لە میردە زمەی دواکەوتنی دێرین ڕەخساو هاتەکایەوە. لەم بوارە مێژوویی‌یەدا بیرو ڕاو هاواری ڕۆشنبیران لە سەرچاوەیەك دا یەکی دەگرتەوە هەموو بیروڕایان ئەوە بوو کە بناغەی پێش کەوتنی وڵات لە سەر سێ کۆڵەکە وەستاوە، بڵاوکردنەوەی زانستی، پەرەپێدان بە بازرگانی، برەودان بە کشتوکاڵ کردن. بۆیە کۆششی ڕۆشنبیران لە پێناوی ئەم سێ مەبەستەدا لەو سەردەمەدا چ لە لاپەرەی ڕۆژنامەکان... پێشکەوتن، ژیانەوەو ژیان... هتد، یا لەو داواو داخوازیانەی کە لەگەڵ کۆمەڵانی خەڵکی دا لە هەموو دەرفەتێکی هەڵ کەوتودا دەیان دا بە گوێی کاربەدەستانی میری‌دا. بە زەقی‌و ڕوونی دەبینراو دەهاتە بەرچاو. ڕۆشنبیران هەر لە ساڵانی بیستەوە کێشەی ئاوەدان کردنەوەی شارەزوور و پێویستی نیشتەجێ بوونی خێل و هۆز، پێش خستنی کشتوکاڵ کردنەوەی شەریکەو دانانی بانق «دراوگە» بۆ یارمەتی وەرزێران، گرێیوە ئەستوو بێ‌وچان دەیان خستە بەرچاوی کۆمەڵانی خەڵك و دەزگای میری.. بۆ وێنە ئەم چەند دێڕە شیعرەی خوارەوە کە لە هەڵبەستێکی دوورو درێژدا هاتووە کە ڕۆژنامەی ژیانەوە ساڵی ١ ـ ژمارەی ٦ ساڵی ١٩٢٤ بڵاوی‌کردوتەوە دەتوانین بی‌کەین بە بەڵگەنامەیەك چ بۆ دەرخستنی باری دواکەوتنی وڵات بێ یا بۆ دەربڕینی بیری ڕۆشنبیران و تەقەلالایان بۆ پێشکەوتن و سەرکەوتن بێ.

شارێك وەکو ئێرە کە چەند گەورەو زۆرە
یەك مەکتەبی تێدا نی‌یە بۆ دافعی حاجات
ئەحضا لەبەر ئەولادی وەتەن بانەیی مەحروم
ماڵ و سەرو و ڕوح صەرفی مەعاریف بکەین فەخرە
بۆکردنی یەك باج و دوو گاسن بە هەزار حاڵ
حاجی محمد و حاجی کریم دێنە موناجات
کوا مەکتەبی طب کوانێ حقوق کوانێ صەنایع
چۆن سەعی بکەم فێری ببم علمي فەلەکیات

ـ مصطفى ـ

لە ئەنجامی کۆششی ڕۆشنبیران و بە پێی پێویستی ڕۆژگارو خواستی دابین کردنی بازاری عیراق بە هەموو پێویستی‌یەکی ئابووری‌و کۆمەڵایەتی جگە لە ناردنی کەرەسەی خاو وەکو لۆکەو خوری‌و دانەوێڵەو ئاژەل و برنج... بابەتی‌تر بۆ دەرەوەی عێراق ئەم خالانە بە گشتی گوڕو گوژمێکی دیاری‌کراوی بە بازرگانەکان ـ دا، هەروەکو سەرنجی دەزگای میری بۆ گوێ‌دان و لاکردنەوە بۆ پێشکەوتنی کشتوکاڵ و هان دانی خێڵ و هۆز بۆ نیشتەجێ‌بوون و ئاوەدان کردنەوەی شارەزوور ڕاکێشا، کە نمونەی ئەم تەقەلایەش لە دامەزراندنی کێڵگەی بەکرەجۆ لەلایەن دەزگای میری‌یەوە ساڵی ١٩٣٣ ڕەنگ دەداتەوە و دەردەکەوێ. کێڵگەی بەکرەجۆ... بە دیاردەیەکی پێش کەوتوی هاوچەرخ بۆ مەیدانی کشتوکاڵ کردن و بەخێوە کردنی ئاژەڵ و چاندنی دارو درەختی بەردار دەژمێرێ هەروەکو بە تاقی‌کردنەوەو نموونەیەکی تازەش دادەنرێ کە بە هۆیەوە وەرزێرەکانی ناوچەی سلێمانی فێری چاندنی کشتوکاڵ و بەخێوکردنی ئاژەڵ و دروست کردنی ماست و پەنیر... هتد لەسەر شێوەیەکی تازەی هاوچەرخ دەبن.

نیشتەجێ‌بونی سەرۆکەکانی جاف و هاوبەشی هەندێکان لە پایەی دەستەڵاتدری دەزگای میری‌دا چ بە وەرگرتنی پایەی بەڕێوەبەریتی ناوچەیی مدیری ناحیە» و قائمقام و نوێنەری لە ئەنجومەنی ئیابی‌دا چ بە پلەی موچە خۆری‌تر بێ... بوو بە هاندەرو پاڵ پێوەنەر بۆ کەسانی (ئیل)یش کە بەرەو نیشتەجێ بوون بۆ کشتوکاڵ کردن و دوکانداری‌و پیشەی‌تر بچن کە لە ئەنجام دا هۆش و گیانی‌و بەرژەوەندی هۆزایەتی بەپێی ئەم ئالوگۆڕە بەرەوکزی‌و لاواری‌و نزمی دەرۆیی‌و دواتر شیرازەو بناغەی پەیوەندی نێوان هۆزو خێلی پساندو پچڕاندو پەیتا پەیتا بە «کاوە خۆوە» لەژێر زەبروزەنگی پێویستی ڕۆژگارو خواستی مێژوودا ئەم پەیوەندی‌یە شێوەیەکی تری وەرگرت وە چووە قالبێکی ترەوە. کەسانی (ئیل) بوون بە پابەندی زەوی، ملیان بۆ کشتوکاڵ و ئاژەڵ بەخێوکردن نا ـ تا بوونە جوتیارو وەرزێر، سەرۆکەکانیش بوونە خاوەنی زەوی. نیشتەجێ بوونی خێل و هۆز دابین کردنی بازاری عیراق و دەرەوەی بە پێویستی کۆمەڵایەتی‌و کەرەسەی خاو، گەشەکردنی بزوتنەوەی بازرگانی دەست درێژکردنی بازرگانانی سلێمانی بە ئەرخانەی سەرمایەیان. لە کاروباری کشتوکاڵی‌و شوانکاریی‌دا ئەم خالانە بەسەرجەمی بارو دەوخی کشتوکاڵی بۆ پێشکەوتن و سەرکەوتن برد کە دواتر دەشت و دەری شارەزوور سەرتاپا ئاوەدان بووەوە. بۆ وێنە هەر لەسەرچاوەی زەڵمەوە هەتا گوندی دوو ئاوان لە هەڵەبجەوە تا موان «٢٧» جۆگە هەبوو، بستی زەوی بە بەیار نەدەمایەوە لە هەر لایەکەوە چاوت دەگێرا. ڕەنجبەرو جوتیار جۆگەیان لە زەڵم و تانجەرو سیروان هەڵ دەکرت نووی دەغلودانیان دەوەشاند لۆکە، کەتان، چەڵتوك و، گاڵیان دەچاند.

وە لە گوێ زەڵم و تانجەرو و سیروانیش کاڵەك و شووتی و بێستانی ترۆزی‌و شینایی‌یان دەکرد. تەنانەت لەم دوایی‌یەدا بە تایبەتی پاش دانانی دائرەی ئینحصاری توتن لە ١٩٣٩ بە دیاری‌کراوی پاش بەرزکردنەوەی نرخی

توتن له سالانی ٩٤٥ ـ ٩٤٦ به هۆی باری سیاسی‌یەوه دەستیان به توتن چاندنیش کرد. بەم چەشنه گزنگی ئاوەدانی و شارستانی دەشتی شارەزووری گرتەوه به هۆی کردنەوەی خەستەخانەو ڕشتنی «دی‌دی‌تی» یەوه به یارمەتی میری‌و گوێ‌دانی دانیشتوان به لەش ساغی‌و تەندروستی خۆیان، مارو مێرو مێشولەو سونەو کوللەو دوپشکی عەربەت و ورگ ئاوسانی دانیشتوانیش نەماو ناویان به کۆلەکەی ئاشا چوو. بارو دۆخی شارەزور بۆ کشتوکاڵ و ئاژەڵ بەخێوکردن ئەوەندە سازو گونجاو بوو، سەرنجی دانیشتوانی شاریشی بۆ نیشتەجێ‌بوون تێ‌دا ڕادەکێشا بۆیه له چلەکان دا دەستەیەك له عەرەبی گامێشەوان به ئارەزووی خۆیان هاتنه شارەزوور وه نیشتەجێ‌بوون به چەشنێ ڕێزیان لگیراو و تێکەڵی دانیشتوان بوون که تۆزی غەریبیان پێوه نەما. که ئەمڕۆ مەگەر هەر ناوەکەیان که پێیان دەڵێن عەرەبەکان لەگەڵ دانیشتوانی‌تردا جیایان بکاتەوه.

بازرگانەکانی سلێمانی به پارەدان به جوتیارو به کڕینی دەغلودان و لۆکەو خوری‌و چەڵتوك... هتد. به کرێ‌گرتنی ئەم دێ‌و ئەو جۆگەو ئەو کۆمەڵه دێیه له بەگزادەکانی جاف به سالانه بزووتنەوەی کشتوکاڵی خسته پلەو پایەکی پێش کەوتووی بەرزەوه. حاجی ئەحمەدی کریم ئاغا لەم کارەدا دەوری بریتی بوو له پارەدان به جوتیاران به کڕینی لۆکەو خوری‌و ناردنی بۆ موصل و بەغداد.

بەڵام لەسەر هەموو بازرگانەکانی سلێمانیەوه میرزا تۆفیق قەزارز وەکو بازرگانێکی کورد پەروەری هاوچەرخ دەوری تایبەتی له وریا کردنەوەی دانیشتوانی شارەزوورو ئاوەدان کردنەوەو پێش کەوتنیان دا نواندوه.

بەم چەشنه گۆرانی داماو گرەوی سەرکەوتنی له کۆچەری دەستەلات دار بردەوەو گزنگی ئاوەدانی‌و شارستانی بێشەلانی شارەزووری دواکەوتوی ڕووناك کردەوه.

سەرچاوەکان:

١ ـ ڕۆژنامه کۆنەکانی کوردی هەر له (ژیانەوه) تا (ژیان) له سالی ١٩٢٤ تا ١٩٣٩ به تایبەبیتی.. ئەو بەشەی که پەیوەندی به عەشیرەتی جافەوه هەیه که پیرەمێردی نەمر نوسیویەتی، وەهەر ئەمەشه یەکه سەرچاوەی باسەکەم و به پێویستم نەزانی هەرسات دەست نیشانی ئەم سەرچاوەیه پیرەمێرده بکەم.

لمحة عن حال منطقة شهرزور في نطاق مرحلتين

غفور ميرزا كريم

مرّت البشرية خلال تأريخها الطويل بالصراعات والتناقضات العنيفة والشديدة بين فئاتها وأصنافها وطبقاتها، وما الصراع القديم المستحكم بين البدو والحضر أو بين فئة الرعاة والصياديين وبين القرويين (أي المزارعين) الاّ وجهاً من وجوه هذا الصراع. وكأن الصراع ميراث قابيل وهابيل الذي يحلل بعض العلماء الصراع بينهما على أساس الصراع بين الرعاة والمزارعين الذي انتصر في حلبته الفلاح «الفئة الاكثر تقدماً» على الراعي.

وحسبنا ان نتطرق في هذا البحث الصغير الى الصراع بين فئة الرحالة وفئة ساكني القرى والمزارعين في مرحلة تاريخية محدودة وفي منطقة شهرزور بمحافظة السليمانية. ونعني به الاحتكاك والمماحكة بين العشائر الكردية التي تقوم برحلة الشتاء والصيف وتعيش على موارد قطعاتها من المواشي والاغنام وبين ساكني القرى الذين يعتمدون في عيشهم على الموارد الزراعية.

أن عشيرة جاف التي كانت تقدر نفوسها بـ (١٨) ألف عائلة وثلاثين فخذاً كانت تقوم برحلة دائمية من قلعة شيروانة الكائنة في قضاء كلار الى جبال بنجوين و سنه وكرماشان، حيث تقدر مسافة طريق رحلتها بأكثر من ١٣٠ ميل.

وكانت تمرّ في منطقة شهرزور حيث يصيب سكانها من وطأة رحلة هذه العشيرة الأذى والضرر. وكانت شهرزور تعتبر مرعىً طبيعياً لهذه العشيرة حيث لم يكن يزرع فيها بساتين الفواكه ولاتستثمر أراضيها الخصبة للزراعة الاّ في حدود ضيقة، ويرزح ساكنوا قراها تحت وطأة الأمراض المتفشية من جرّاء وجود المياه الراكدة بالأضافة الى خوفهم الدائم من أذى رحيل هذه العشيرة.

ونتيجة تطور الأوضاع العالمية وتفكك النظام الأقطاعي في الدولة العثمانية وتشكيل الحكومة العراقية وربط الاقتصاد العراقي بالأقتصاد العالمي تفكك النظام العشائرى، حيث إرتضى بعض رؤساء عشيرة الجاف بالسكنى في الحواضر والأضطلاع بمسؤولية الأدارة الحكومية في المحافظة، وجنحت العشيرة شيئاً فشيئاً الى التوطن فعمروّا القرى وأخذوا يزرعون الأراضي فأصبحت شهرزور منطقة عامرة بالزراعة واشتهرت بزراعة القطن والكتان والحبوب والفواكه، وانتصر الحضر (أو ما يسمون بالگوران) على الرحل وتغيرت معالم شهرزور.

وقد لعب المثقفون الكورد والشعراء وفي مقدمتهم (بيرەميرد) دوراً مهماً في بث الوعي الحضاري بين الشعب في هذه المسيرة التاريخية.